

SOYVET DÖNEMİ AZERBAIJAN TİYATROSU ÜZERİNE BİR İNCELEME*

AN ANALYSIS ON AZERBAIJANI THEATER IN THE SOVIET PERIOD

Elif KOÇ*

Öz
Bu çalışmada, Sovyet dönemi Azerbaycan tiyatrosunun gelişim süreci ele alınmaktadır. Azerbaycan tiyatrosunun öncü isimlerinden Mirza Fetali Ahundzade'nin temellerini atmış olduğu modern tiyatro, Sovyet döneminde, maarifçi realizm, tenkidi realizm ve romantizm edebi akımlarının yanı sıra sosyalist gerçekçilik edebi anlayışı etrafında gelişim göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda, zamanla sosyalist gerçekçilik edebi akımının edebiyat ve sanatta daha etkin rol oynamasıyla başkalaşan edebi yapı, egemen gücün ön gördüğü şekilde ilerlemiştir. Sovyet hükümeti, Proleter Yazarlar Birliğine bağlı denetleme kurulunun belirlediği kuralların dışına çıkan yazarları sürgün ederek veya kurşuna dizerek cezalandırmış, uygulanan sıkıyönetim nedeniyle, özellikle 1930'lardan itibaren sanatçıların bir kısmı inanarak bir kısmı ise zorla, sınırlarını Komünist Partinin çizmiş olduğu sosyalist gerçekçilik edebi anlayışına ayak uydurmuşlardır. Sanatçılar üzerindeki bu baskı, Stalin'in ölümünden bir müddet sonra azalmaya başlamış; sanat hayatında meydana gelen kısmi özgür ortam, yazarların nispeten görüşleri doğrultusunda eserler vermelerine olanak sağlamış ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına kadar devam eden bu özgürleşme mücadelesi sonucunda nitelik bakımından kıymetli eserler ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler
Azerbaycan, Sovyet dönemi, tiyatro, sahne faaliyetleri, piyes

Keywords
Azerbaijan, Soviet period, theater, stage activities, play

Abstract

In this study, development process of Azerbaijani theatre in Soviet period is discussed. The modern theatre, foundations of which were laid by Mirza Fetali Ahundzade, one of the pioneers of Azerbaijani theatre, started developing on literary concept of socialist realism in Soviet period, in addition to literary movements of educational realism, critical realism, romanticism. In this context, literary structure that gradually altered with literary movement of socialist realism becoming more effective on literature and art progressed as stipulated by ruling power. Soviet government punished writers who violated rules determined by inspection board affiliated to Association of Proletarian Writers, by exiling or executing them by shooting, and due to the state of siege applied, a part of artists adapted by believing, and a part of them by force, especially from 1930s onwards, to literary concept of socialist realism boundaries of which was determined by the Communist Party. The pressure on the artists started to decrease a while after Stalin had died, and the partially free environment emerging in the art life enabled the writers to produce pieces relatively in line with their own opinions and pieces with precious quality were created with these liberation fights that continued until Azerbaijan's independency.

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk
Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
elif.kolikpinar@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0202-8344
Erzurum/TÜRKİYE

Gönderim Tarihi: 13/04/2021
Kabul Tarihi: 26/08/2021

* Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana bilim dalında hazırlanmakta olan doktora çalışmasından üretilmiştir.

GİRİŞ

Azerbaycan'da, 19. yüzyılın yeni ve önemli bir gelişmesi olarak ortaya çıkmaya başlayan tiyatro, milli manevi duyguların yükselmesinde, toplumun düşünsel olarak güçlenmesinde ve ilerlemesinde etkili olmuş bir sanattır.

19. yüzyılda, edebiyat ve sanatta maarifçi realizm akımının etkisiyle edebi muhitlerde hareketlenmeler başlamış ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Mirza Fetali Ahundzade'nin 1873'te sahnelenen *Lenkeran Hanının Veziri* adlı tiyatro eseriyle modern anlamda Azerbaycan Tiyatrosunun temelleri atılmıştır. İlk modern tiyatro eserinin gösteriminden sonra, Mirza Fetali Ahundzade'ye ait bir diğer eser, *Merd-i Hesis* sahnelenmiştir. Maarifçi realist bir tutumla ele alınan bu eserler, 1870'lerdeki toplumsal ve siyasi olaylar üzerine kaleme alınmışlardır.

1870'li yıllardan itibaren Bakü'de sanayinin gelişim göstermesi, siyasi ve toplumsal yapıda değişikliklere yol açmış, işçi haklarının korunmasına yönelik birtakım hareketlenmeler kaydedilmiştir. Bu hareketlilik, edebiyat ve sanatta da etkili olmuş, Hasan Bey Zerdabi gibi aydınlar, toplum bilincinin oluşmasına yönelik önemli çalışmalara imza atmışlardır. Ancak bu çalışmaların büyük bir kısmı gazete ve dergi faaliyetlerinde kendini göstermiştir. "Tiyatro eserlerinin bir süre sahnelenmediği bu yıllarda 1875'te Hasan Bey Zerdabi tarafından, Türklük bilincini sağlamlaştırmak adına Ekinçi gazetesi yayın hayatına girmiştir" (Aşırılı, 2009, s. 27). Ancak gazete, "1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı sırasında Osmanlı yanlısı duygular dile getirdiği gerekçesiyle Çar hükümeti tarafından 1877'de kapatılmıştır" (Hasanov, 2011, s. 47). Bu gelişmenin ardından durağan bir dönemde olan tiyatro çalışmaları, 1880'lerde yeniden canlanmaya başlamış ve Hasan Bey Zerdabi öncülüğünde 1880'de *Bizim Heveskar Tamaşası* adlı tiyatro topluluğu kurulmuştur. Bu topluluk ile tiyatro oyunlarının sahnelenmesi üzerine önemli çalışmalar yapılmış ve modern tiyatronun gelişmesi adına büyük bir adım atılmıştır. Bu dönemde, Mirza Fetali Ahundzade, Celil Memmedguluzade, Neriman Nerimanov gibi önemli birçok yazarın tiyatro oyunu sahnelenmiştir.

1890'ların başına gelindiğinde ise sahne çalışmaları oyuncular, rejisörler ve tiyatro oyunları ile daha profesyonel bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan'da profesyonel anlamda ortaya çıkan ilk tiyatro topluluğu da yine Hasan Bey Zerdabi'nin öncülüğünde kurulan *Birinci Müslüman Dram Truppası*'dır. Bu topluluklar sayesinde halk üzerinde büyük bir etki bırakan tiyatro sanatı, daha da ilgi görmeye başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarında büyük bir yükseliş kaydeden tiyatro faaliyetleri, 20. yüzyılın başlarında siyasi yapıda zuhur eden karışıklıklar nedeniyle basına yönelik çalışmalarla iç içe devam etmiştir. 1905 İnkılabı ise, Azerbaycan'da tiyatro başta olmak üzere tüm sanat dallarında hareketlilik ve yenilik yaşanmasını sağlamıştır. Nitekim Neriman Nerimanov gibi sanatçılar da dil, mektep ve matbuatta meydana gelen yeniliklerin temelinde 1905 İnkılabının olduğunu ifade etmişlerdir (Kerimov, 2008, s. 338). İnkılabın ardından 1908'de kurulan *Necat* tiyatro topluluğu tarafından Üzeyir Hacıbeyli'nin *Leyla ve Mecnun* adlı operası sahnelenmiş, böylelikle 20. yüzyılın başından itibaren opera sanatı, Azerbaycan tiyatrosundaki yerini almıştır.

Fotoğraf 1: “Necat” tiyatro topluluğunun sahne aldığı bina (Rehimli, 2013, s. 91).

Bu yıllarda ayrıca, *Nida* ve *Sefa* (1912) gibi çok sayıda tiyatro topluluğunun faaliyetleriyle Azerbaycan tiyatrosunun gelişimi ivme kazanarak devam etmiştir.

Sovyet Dönemi Azerbaycan tiyatrosu ise, Çarlık Rusya ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti (28 Mayıs 1918-28 Nisan 1920) dönemleri tiyatrosundan farklı olarak - özellikle Sovyet hâkimiyetinin ilk dönemlerinde- egemen ideolojisinin ön gördüğü şekilde gelişim göstermiştir. Edebiyat ve sanatın konu, muhteva, üslup gibi birçok açıdan kısırlandığı bu dönemde, sanatçılar, kaleme aldıkları Sovyet ideolojisinin kalıpları dışına çıkamamışlardır. Bu bakımdan çalışmamızda, siyasi yapıda yaşanan gelişmelerin sanat hayatına yansımaları tarihsel çerçevede ele alınmış ve siyasi olaylara paralel olarak gelişim gösteren Sovyet dönemi Azerbaycan tiyatrosunun genel özellikleri ortaya koyulmuştur.

Sovyet Dönemi Azerbaycan’da Tiyatro

1917 Ekim devrimiyle Rusya yönetiminin başına geçen Bolşeviklerin ilk çalışmaları halklara self determinasyon sağlamak olmuştur. Buradaki amaç burjuvazi kesiminin hegemonyasında ezilen işçi ve köylü emekçilerine sosyalizmi götürmek olmuştur (Süleymanlı, 2006, s. 145). Ancak Bolşeviklerin bu girişimleri etkisiz olmuş ve bu durum, ülkelerin işgal edilerek Rusya hâkimiyetine dâhil edilmesine yol açmıştır. “Bu dönemde iki yıllık geçmişi bulunan İslam dünyasının ilk demokratik cumhuriyeti ünvanını elinde bulunduran Azerbaycan’ın işgali de bu şekilde gerçekleştirilmiştir” (Süleymanlı, 2006, s. 145).

28 Nisan 1920’de Lenin önderliğindeki Bolşevikler kazandıkları zaferle, Azerbaycan’da Sovyet hâkimiyetinin başladığını duyurmuşlardır. Bu günü *April İhtilali* (Nisan Devrimi) adıyla anma törenleri arasına dâhil etmişlerdir (Süleymanlı,

2006, s. 147). Böylece işgalin ertesi günü Sovyetler tarafından ulus devleti yapısı ortadan kaldırılmıştır. “Azerbaycan Halk Parlemtosu, hükümeti, yerel birimleri, genel valiler, Bakü şehir polis idaresi, mahkemeler, ordu ve diğerleri feshedilmiştir. Bütün bu sivil rütbelere geçersiz kabul edilerek oluşumunun yerine Proleterya Diktatörlüğü kurulmuştur” (Gasımlı, 2006, s. 41). Mehmet Emin Resulzade Çarlık Rusya’dan daha baskıcı bir politika izleyen Bolşeviklerin getirdiği sıkıntıları şu şekilde izah etmektedir:

“Bakü’nün serveti yağmalandı. Dükkânlar adeta çapulcular ve eşkıyalarca soyuldu. Köylüye toprak kâğıt üzerinde verilse de, toplanan ürün erzak memurlarınca çalındı. Yıllardan beri depolara stok yapılan petrol karşılıksız olarak Rusya’ya verildi. Sarı bal, baklava, çay, şeker, kumaş- ne var ise vagonlara, gemilere doldurularak Moskova’ya götürüldü. Toplumun malvarlığı, her şeyi gasp edildi. Ekmeğini arayan aç topluma toprakları ve süngülü tüfeklerini gösterdiler. Birkaç “Müslüman” komiseri kisvesi altında bütün yönetim kadroları Rus ajanlar ve memurlar tarafından ele geçirildi” (Gasımlı, 2006, s. 41).

Ayrıca Sovyetlerin hâkimiyeti ile birlikte faaliyete geçen *Çrezvicayka*¹ adlı mahkemelerce çıkan kararlar ile dönemin önemli aydınlarının bir kısmı yakalanarak hapse atılmış bir kısmı ise ortadan kaybolmuşlardır. “Kızıl kasırğa, devirmedik millî bir kurum, kesmedik bir şahsiyet bırakmamıştı” (Resulzade, 2018, s. 18). Yaşanan bu kargaşa sebebiyle Mehmet Emin Resulzade ve Kâzımzade Abbaskulu Bey gibi aydınlarsa Bakü’yü terk ederek, gizlenmek zorunda kalmışlardır. Ancak buldukları yer rastlantı sonucu keşfedilmiş ve *Çeka* denilen siyasi polis teşkilatının *Fevkalede İşler Şubesi* olan *Asobi Atdel’e* (Özel Şube) teslim edilmişlerdir (Resulzade, 2018, s. 18). Sovyetlerin gelişinin hemen akabinde siyasi yaşamda meydana gelen bu kaos ortamı, sanat ve edebiyat dünyasının gidişatını da değiştirerek yeni yönelimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. “Sovyet dönemi, Azerbaycan’da 1920’li yıllara kadar olan edebî gelişimin seyrini tamamen değiştirmiştir. XIX. Yüzyılın başlarına kadar olan devrede dünya edebiyatı ve özellikle de Türkiye edebiyatı ile başlayan yakınlaşma Sovyetler Birliği’nin kurulması ile birlikte sona ermiştir” (Adıgüzel, 2007, s. 11). Özellikle Çarlık döneminde edebiyatta romantizm akımının yanı sıra etkili bir başka edebi akım olan Maarifçi realizmin yerini, ilk olarak realizm içerisinde değerlendirilen ve gerçeğin eleştirel bir tavırla dile getirildiği tenkidi realizm, daha sonra Sovyetlerin etkisiyle sosyalist realizm akımı almıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki; bu edebi akımlar - romantizm, maarifçi realizm ve tenkidi realizm- birbirlerinden keskin hatlarla ayrılmamış ve 1920’ye kadar içe içe olarak edebiyatta ve sanatta etkili olmaya devam etmişlerdir. Sovyetlerin siyasi ortamda tezahür eden hâkimiyetinin edebiyatta da kendisini göstermesi ile Azerbaycan edebiyatı ve basınında sosyalist realizm akımı şekillenmeye başlamıştır. Mayıs 1920’ye gelindiğinde ise aralarında Neriman Nerimanov’un da bulunduğu birtakım yazarlar sosyalizmi hemen benimserlerken sosyalizmin en önemli temsilcisi Cafer Cabbarlı’nın ise bir suskunluk dönemi yaşadığı görülmektedir.

¹ İhtilâl Mahkemesi.

Siyasî ve edebî yaşamda yeniye yönelişin söz konusu olduğu bu yıllarda Celil Memmedguluzade, Necef Bey Vezirov, Abdürrahim Bey Hakverdiyev, Cafer Cabbarlı, Süleyman Sani Ahundov gibi yazarlar, Sovyet dönemi Azerbaycan basın ve edebiyatında aktif rol oynamışlardır. Bu yazarların piyesleri, klasik tiyatro eserlerinin birer örnekleri olarak kabul edilmiş ve bu eserler çocuk tiyatrosu gibi yeni türlerin ortaya çıkmasına da ön ayak olmuşlardır. 1929'da ise Bakü'de ilk çocuk tiyatrosu faaliyete geçmiştir.

1920'lerde özellikle Azerbaycan matbuatında aktif olan aydın zümresinin, tiyatrodaki etkili oldukları görülmektedir. Bu bağlamda 1915-1916 yılları arasında *Babaya-Emir* ve *Molla Nasreddin* dergilerinde çok sayıda şiiri bulunan Cafer Cabbarlı, dramaturg, rejisör, yazar kimliği ve sosyalizme olan yakınlığı ile ön plana çıkmaktadır. Sosyalist gerçekçiliğin Azerbaycan'daki kurucusu olarak kabul edilen Cabbarlı, sahne sanatlarının ilerlemesi için faaliyetlerde bulunmuş ve tiyatronun toplum hayatına adapte olması için çabalamıştır. "Sosyalist ideoloji altında şekillenmekte olan yeni toplumu cesaretlendirmek için, piyeslerinde cehalet ve dine karşı mücadele vermiştir" (Uygur, 2004, s. 9-13). Özellikle toplumun kadın kesimine ulaşmayı daha çok arzulayan yazar, eğitimin rolüne sık sık vurgu yaparak, piyeslerinde kadın karakterlerini giderek güçlenen bir yapıda yansıtmıştır. Bu kadın karakterlerinin büyük çoğunluğu tek tip kahramanlar olmalarına karşın hepsi dirençli ve eğitilmiş bireyler olarak ele alınmışlardır. Buna istinaden Bakü'de tiyatro faaliyetlerinde bulunan Ezize Hanım Yusifzade, Sona Hanım Yusifzade, Asiye Hanım Rzazade ve Merziye Hanım Davudova gibi kadın oyuncular da tıpkı Cafer Cabbarlı'da beliren toplumu aydınlatma gayesinin bir yansıması olarak sahnelenen piyeslerde özellikle kadınlar üzerinde ağır yaptırımları bulunan eski geleneklerin çarpık taraflarını eleştirerek sorgulanmalarını sağlamışlardır.

13 Kasım 1921'de faaliyete geçen *Tenkit-Tebliğ* adlı tiyatro binası ile 1923'te Bakü Tiyatro okulunun kurulması, Azerbaycan'da sürdürülen sanatsal çalışmalar açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bakü tiyatro okulundan mezun olanlar Azerbaycan sanat hayatında aktif rol oynarken, *Tenkit-Tebliğ* tiyatrosu da yalnızca Azerbaycan'da değil, yakın ülkelerde de gösterdiği faaliyetlerle gerçek manada halk tiyatrosu olarak çalışmıştır. Birçok yazar ve oyuncunun etrafında toplandığı tiyatrodaki "Süleyman Sani Ahundov'un *Çark-ı Felek*, *Şahsenem* ve *Gülperi*, *İki Yol*, *Şeytan*; Celil Memmedguluzade'nin *Konsolun Arvadı*; Abdürrahim Bey Hakverdiyev'in *Ağac Kölgesinde* vs. piyesleri sahnelenmiştir" (Memmedova, 2007, s. 13). Yine Süleyman Sani Ahundov, 1921'de Bolşeviklerin baskılarını ve dönemin aile yaşantısını anlattığı *Laçın Yuvası* ve 1922'de *Eşg ve İntikam* adlı piyeslerini kaleme almıştır. Celil Memmedguluzade'nin 1920'lerde kaleme aldığı *Anamın Kitabı*, *Lal*, *Oyunbaz*, *Lenet*, *Kamança* vs. piyesleri dönemin toplumsal yapısını realist bir üslupla yansıtan eserler olmaları bakımından önemlidir. Ayrıca yazarın 1921'de yazdığı *Danabaş Kendinin Mektebi* komedisi, 1928'de Azerbaycan Devlet Akademik Dram Tiyatrosu'nda *Danabaş Kendinin Müellimi* adıyla sahnelenmiştir.

20. yüzyıldan itibaren Sosyalizmin etkisiyle eser vermeye başlayan yazarların yanı sıra, toplum içerisinde cereyan eden olaylar karşısında sessiz kalmayan birçok aydın

kesiminin romantizm edebi akım çerçevesinde eserler verdikleri dikkat çekmektedir. Bu aydınlarda görülen bağımsızlık arzusu eserlerine yansımış ve böylece milli bağımsızlığa kavuşma isteği sadece münevverler arasında kalmamış ve halka kadar ulaşmıştır. Ali Bey Hüseyinzade, Elabbas Müznib, Samed Mansur, Mehemed Hadi, Abdulla Şaik, Abbas Sehhet, Abdullah Bey Divanbeyoğlu, Hüseyin Cavid vd. yazarlar, milli şuur bakımından halkı büyük ölçüde etkilemeyi başarmışlardır. “Romantizm, XX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında güçlü bir akım olarak gelişmiştir. Azerbaycan edebiyatında romantizm akımının güçlü öncülerinden ve asıl temsilcilerinden biri olan Hüseyin Cavid XX. yüzyılın 40’lı yıllarına kadar yazmaya devam eden düşünürlerindedir” (Memmedova, 2007, s. 13). Cavid kahramanlarını, ekseriyetle adalet, saadet ve hak arayan tipler olarak ele almıştır.

Fotoğraf 2: “Kinyaz” Hüseyin Cavid (Rehimli, 2013, s.55)

Daha önce de değinildiği gibi romantik yazar ve şairlerin etkili olduğu romantizm ve iç içe giden birçok edebi akım, Sovyetler birliğinin baskıcı politikasıyla yaşamın her noktasında olduğu gibi edebiyatta da meydana gelen sınırlandırmalar nedeniyle zayıflamaya başlamış ve birçok aydın sistemin ön gördüğü şekilde eserler vermeye mecbur tutulmuşlardır. Bu bağlamda Sovyetlerden önce nitelikli eserler veren birçok edip, Sovyetlerin kurulmasından sonra uygulanan baskı nedeniyle Proleter Yazarlar Birliğine bağlı denetleme kurulunun istediği şekilde eserler vermek zorunda kalmış ve bu durum edebi bakımdan yetersiz eserlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. “Bu dönemde verilen eserler sosyalist gerçeklik (sosyalizm-realizm) çizgisinden uzaklaşmamıştır. Uzun bir müddet Azerbaycan edebiyatı özgün ve başarılı eserlerden mahrum kalmıştır” (Adıgüzel, 2007, s. 13). Sovyet hükümeti, uyguladığı bu sıkıyönetimi 1930’lara gelindiğinde sisteme karşı çıkan yazarları kurşuna dizerek ya da sürgün ederek daha da ağırlaştırmış ve adeta yazarlar sindirilmeye çalışılmıştır. Siyasi baskının ciddi bir şekilde hissedildiği bu dönemlerde yazarlar, yeni bir devrin başladığını idrak ederek, her fırsatta toplumun ihtiyaçlarına yönelik eserler yazmaya çalışmışlarsa da ekseriyetle sosyalist gerçekçilik kalıplarında piyesler yazmaları için zorlanmışlardır. Bu bağlamda, “Sosyalist gerçekçiliğin dayandığı, ileri sürdüğü ve tebliğ ettiği yeni değerlerin henüz tam olarak belirlenemediği ve anlaşılamadığı

zamanlarda -1920-1930'lu yıllarda- avangart sanatın 'açık kapıyı' çalmış" (Elişanoğlu, 1999, s. 9-10) olması nedeniyle bu yıllar arasında verilen birçok eserin, sosyalist gerçekçilik çerçevesinde değerlendirildiğinde ampirik özellikler taşıdıkları görülmektedir. İlk olarak 1922'de Cafer Cabbarlı'nın *Oktay Eloğlu* adlı piyesi, 1926'da ise tercümesini yaptığı William Shakespeare'ye ait olan *Hamlet* adlı tiyatro eseri, bunların ardından 1928'de *Od Gelini, Sevil*, 1931'de *Almaz*, 1905-ci *İlde* ve 1932'de *Yaşar* adlı tiyatro eserleri sahnelenmiştir.

Fotoğraf 3: "Oktay Eloğlu" Cafer Cabbarlı, (Rehimli, 2013, s. 49).

Fotoğraf 4: "Sevil" Cafer Cabbarlı, (Rehimli, 2013 s.338).

Fotoğraf 5: "Almaz" Cafer Cabbarlı, (Rehimli, 2013, s.199).

1930'lara kadar edebiyat ve sanatta varlığını sadece fiilen muhafaza eden sosyalizm edebi akımı ise, Sosyalist gerçekçilik adını resmi olarak 1932'de almıştır. Bu gelişmeden sonra verilen eserler ise, 1920'li yıllarda olduğu gibi "Felsefî kökeni Marksist felseye, politik kökeni Bolşevik hareketine, estetik ve edebî kökeni klasik Rus edebiyatına dayanan" (Tağızade, 2006, s. 9) sosyalist gerçekçilik kalıpları etrafında şekillenmiştir. Hatta bu dönemde yazarlar üzerinde çok daha ağır baskılar uygulanmıştır. Sedat Adıgüzel 1930-1950'li yıllardaki Sovyet politikasının aydınlar üzerinde meydana getirdiği sıkıntıları ve dönemin özelliklerini şu şekilde aktarmaktadır: "Bu yıllar, Azerbaycan'ın sosyal ve edebi hayatındaki en ağır dönemdir. Sosyalist ideolojinin kendini kabul ettirme çabaları, Stalin döneminin terörü ve ikinci dünya Savaşı'nın getirdiği büyük sıkıntılar edebiyatta da yansımaları bulur. Bu dönemde birçok Azeri şair ve yazarı terörle yüz yüze gelmişlerdir" (2007, s. 18).

Yavuz Akpınar, 1930'lardan itibaren artık bütün sanat dallarında Parti eliyle yürütülen, güdümlü bir edebiyat anlayışının hâkim olmaya başladığını ifade etmektedir (1994, s. 66). Bu anlayış içerisinde sanatçıların bir kısmı inancını bir kısmı ise zorla, sınırlarını Komünist Partinin çizmiş olduğu sosyalist gerçekçilik edebi akımına ayak uydurmuşlardır. "1930'lardan İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar, Azerbaycan edebiyatı, sosyalist cemiyet kurma, eski cemiyet hayatını ve insanî değerleri değiştirip yıkma savaşına sahne olmuştur" (Akpınar, 1994, s. 66). Özellikle Stalin döneminde kendi düşüncelerini özgür bir şekilde dile getirmek neredeyse imkânsız bir hale gelmiştir. Sovyet ideolojisini benimsemeyerek, bu ideolojinin karşısında duran aydınlar ise Stalin terörüne maruz kalmışlardır.

"Azerbaycan edebiyatının en önemli isimleri Stalin'in terör döneminde yaşamlarını kaybetmişlerdir. Hüseyin Cavid (1882-1941), Abbas Mirza Şerifzade, Mikail Müşfik (1908-1939), Yusuf Vezir Çemenzemini (1887-1942), Ali Haydar Karayev (1896-1938) bu dönemde kurşunlanan veya sürgünde hayatlarını kaybeden Azeri aydınlardan bazılarıdır" (Adıgüzel, 2007, s.18). Bu bakımdan Sovyet döneminde yazılan eserlerin büyük bir çoğunluğu, Sovyet ideolojisini yücelten eserler olmaktan öteye geçememişlerdir. İkinci dünya Savaşı'na kadar kaleme alınan başlıca tiyatro eserleri ise şu şekildedir: "1930-1941'lı yılları arasındaki belli başlı eserler arasında Mirza İbrahimov'un *Heyat, Madrit*, Süleyman Rüstem'in *Gaçag Nebi*, Samed Vurgun'un *Vağif* ve *Hanlar* gibi dramları en çok dikkati çeken, başarılı eserler arasındadır. Bu devirde komedileriyle, tiyatro hayatında görülür başarılar elde eden Sabit Rehman'ın *Toy* ve *Hoşbehtler* adlı piyeslerinden söz edilebilir" (Akpınar, 1994, s. 66).

Savaş Yıllarında Tiyatro

İkinci Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği (1941-1945) yıllarda ise savaş temalı eserler verilmeye başlanmıştır. Mirza İbrahimov'un *Muhabbet*, Zeynal Halil'in *İntikam*, Muhammed Hüseyin Tahmasib'in *Aslan Yatağı*, Resul Rıza'nın *Vefa*, Mir Celal'in *Yerin Kulağı Var*, Mirza Halil, Hüseyin Mehdi ve İlyas Efendiyev'in *İntizar*, Samed Vurgun'un *İnsan* adlı eserleri, bu dönemde savaş konu edinen başlıca piyesler olarak kabul edilmektedirler. Savaşın devam ettiği yıllarda, tarihi konu edinen eserler arasında H. Mehdi'nin *Nizami*, *Cavanşir*, Samed Vurgun'un *Ferhad ve Şirin*, Z. Halil'in

Katır Memmed, Abdullah Şaik'in *Nüşabe*, Memmed Said Ordubadi'nin *Dumanlı Tebriz* vs. adlı piyesleri yer almaktadır.

Fotoğraf 6: “*Dumanlı Tebriz*” Memmed Said Ordubadi, (Rehimli, 2013, s. 89)

Hüseyin Mehdi'nin *Cavanşir* ve Abdulla Şaik'in *Nüşabe* adlı piyeslerinde genellikle vatanseverlik ve kahramanlık konularına dikkat çekilmiştir. Bu dönemde savaşın halk üzerindeki tesiri ve özellikle savaş konulu piyeslerin sahnelenmesi, milli duyguların daha da canlanmasını sağlamıştır. Bununla beraber gazete ve dergi gibi yayın organlarının daha etkili olduğu savaş yıllarında, tiyatro, roman, şiir gibi edebi eserleri kaleme alan yazarlar, eserlerini genellikle basın yayın organlarında neşrettirerek halka daha çabuk ulaşmayı arzulamış ve böylece piyeslerinde işledikleri temaların etki alanlarını genişletmek istemişlerdir. “Savaş yıllarında tiyatro, şiir, nesir nispeten geri kalıyordu. Bu devirde basın üstünlük sağlamıştı” (Memmedova, 2007, s. 16). Öyle ki Moskova'nın 26 Ağustos 1946'da gerçekleştirdiği ilk beş yıllık planında basın ve edebiyat meselelerine dair aldığı kararlar, tiyatro ve dramaturjiyi de kapsamış; savaş sonrası Azerbaycan edebiyat ve tiyatro hayatı bir önceki döneme göre çeşitli farklılıklar göstermeye başlamıştır. Ancak, bu farklılıklar edebiyat hayatında hemen kendini gösterememiş, savaştan sonra bir müddet durgunluk dönemi yaşanmıştır.

Yaşanan bu durgunluk üzerine Komünist Parti bir genelge çıkararak edebiyat ve sanatta meydana gelen bu durumu eleştirmiş ve modern yaşama dair eserlerin kaleme alınmasını önermiştir (Akpınar, 1994, s. 67). Komünist Partinin isteği üzerine yazılan piyesler, ekseriyetle ülkenin kalkınması ve gelişmesine yönelik olmuştur. İlyas Efendiyev'in *İşıklı Yol*, İ. Gasımov'un *Hezerin Şefegleri*, Sabit Rehman'ın *Aydınlık ve Nişanlı Kız*, Enver Mehemmdhanlı'nın *Şarkın Seheri* gibi piyesleri bunlardan bir kaçıdır. Fakat Kolhoz edebiyatı olarak da adlandırılan Sovyet edebiyatı içinde meydana gelen bu piyeslerde, daha evvel de ifade edildiği gibi sosyalizm yüceltilerek, sistem içerisinde vuku bulan aksaklıklar, yolsuzluklar ve halk üzerinde uygulanan ağır

baskılar anlatılamamıştır. Katı kuralların uygulandığı bu dönem, Stalin'in ölümünden sonra 1960'lara kadar süregelmiştir.

Savaş Sonrası Tiyatronun Seyri

Sovyet hükümeti, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından edebiyat ve sanatta sağladığı hâkimiyeti, siyasi ve toplumsal yaşamda da kurmak istemiş; savaş potansiyelini güçlendirmek adına çeşitli silahlara sahip olmaya çalışmıştır (Yusifov & Veliyev, 2009, s. 373). 1949'da atom silahına sahip olan Sovyetler Birliği, İktisadi Yardım Şurasını kurarak uluslararası platformda daha nüfuzlu bir hale gelmiştir. Bu durum Sovyet hükümetinin egemenliği altındaki halklara karşı baskılarını artırmasına, maddi ve manevi mahrumiyetlere yol açmıştır. Öte yandan 1953'te Stalin'in ölümüyle kademeli olarak özgür bir ortam meydana gelmiş ve özellikle İlyas Efendiyev gibi yazarlar, toplumda meydana gelen bu mahrumiyetleri ve sosyalizmin aksayan yanlarını göstermekte ısrarcı olmuşlardır. "...yazarlar ısrarcı oluşlarının ne gibi sonuçlar doğuracağını bilmelerine karşın, sınırlarını kendilerinin çizdikleri eserleri yazmaktan geri durmamış ve dahası kendilerinden sonra gelen nesli de etkileyip, onlara örnek olmuşlardır. Her bir eser, kendi içerisinde edebiyata yenilik getirmiş ve Azerbaycan edebiyatını farklı bir noktaya taşımıştır" (Kolikpınar, 2015, s. 38). Bu yıllarda köy hayatına, işçilerin faaliyetlerine yönelik eserler; dünyanın birçok yerinde meydana gelen sosyalist hareketler, millî kurtuluş hareketleri, savaş karşıtı konular, barış uğrunda mücadele gibi konulu piyesler kaleme alınmıştır (Akpınar, 1994, s. 67). İslam Seferli'nin *Göz Hekimi*, Enver Mehemedhanlı'nın *Şirvan Gözeli* gibi piyesler, Stalin'in ölümünden sonra kaleme alınmış, toplumsal problemleri dile getiren çalışmalardır. Bu yıllarda yazdığı eserlerle ön plana çıkan en önemli yazarlardan biri İlyas Efendiyev'dir. Sedat Adıgüzel'in *İlyas Efendiyev (Hayatı-Eserleri- Uslup Özellikleri)* adlı çalışmasında aktardığı gibi İlyas Efendiyev, çok sayıda tiyatro eseri kaleme almış ve piyeslerinin büyük bir kısmı sahnelenmiştir. Yazarın tiyatro sahasındaki başarısı, roman ve uzun hikâyelerinde de görülmektedir. Anlatım sadeliği ve zengin diyalogların yer aldığı uzun hikâyeleri de tiyatro eseri özelliğini kazanmıştır (2010, s. 17). 1954'te *Atayevler Ailesi*, 1964'te *Üçatılan (Sen Hemişe Menimlesen)*, 1966'da *Unudabilmirem*, 1968'de *Mehvolmuş Gündelikler*, 1969'da *Menim Günahım*, 1972'de *Mahnu Dağlarda Galdı*, 1974'te *Geribe Oğlan*, 1983'te *Büllur Sarayda* adlı piyesleri, Azerbaycan Devlet Dram Tiyatrosunda sahnelenmiştir. Eserlerinde genellikle halk kültürü unsurlarından faydalanan Efendiyev, üslup özellikleri ile çağdaşlarından ayrılmaktadır. Eserlerini ideolojik ve tek yönlü olarak değil, "Azerbaycan insanının 1920-1970 yılları arasındaki çilelerini, siyasî tecrübesini, kültürel gelişimini realist tarzda, dolgun ve karakteristik kahramanların hayatlarında ele alır" (Akpınar, 1994, s. 67).

Fotoğraf 7: “Sen Hemişe Menimlesen” İlyas Efendiyev, (Rehimli, 2013, s. 293).

Fotoğraf 8: “Mehv Olmuş Gündelikler” İlyas Efendiyev, (Rehimli, 2013, s.390).

İlyas Efendiyev'le beraber bu dönemde piyesleri sahnelenen diğer yazarlar arasında Muhammed Hüseyin Tahmasib (Folklorcu Profesör Muhammed Hüseyin Tahmasib film senaryoları ile tanınmıştır), Sabit Rehman, Maksut İbrahimbeyov gibi yazarlar da yer almaktadır. Sabit Rehman, özellikle savaş sonrası kaleme aldığı komedi türündeki tiyatro eserleriyle edebiyata yeni bir soluk getirmiştir. Azerbaycan'da dramaturjinin ve tiyatronun gelişmesinde önemli katkıları bulunan Rehman, 1961'de *Eligulu Evlenir*, 1965'te *Yalan* ve 1967'de *Diriler* adlı komedilerini yazmıştır. Bu eserler, Azerbaycan tiyatrosunda komedi türünün gelişmesi bakımından önemli piyesler olarak kabul edilmişlerdir. Söz konusu piyeslerinde yazar, toplumsal yaşamdaki problemleri realist bir bakış açısıyla irdelemiştir.

1960'lardan sonra ise Bahtiyar Vahapzade, Anar, Nebi Hezri gibi aydınlar Azerbaycan tiyatrosuna yön vermişlerdir. Bu yazarlar, daha evvel Sosyalist Gerçekçilik çerçevesinde yazılan eserlerin aksine, piyeslerinde kahramanların iç dünyalarını işlemiş ve psikolojik analizler yaparak edebiyatta yeni bir dönemin başlamasını sağlamışlardır. Onların piyeslerinde insanların toplum karşısındaki sorumlulukları öncelikli olarak ele alınmıştır (Memmedova, 2007, s. 19). Samed Vurgun'u örnek alan romantik bir üsluba sahip olan ve Bahtiyar Vahapzade, 1970'te yazdığı *İkinci Ses* adlı piyesinde akıl ve duygu arasındaki mücadeleyi aile kavramı etrafında izah etmeye çalışırken, 1977'de kaleme aldığı *Yağıştan Sonra* adlı piyesinde toplum esasında dürüstlük ve sahtekârlık, güzellik ve çirkinlik gibi zıtlıkları değerlendirmiştir. Vahapzade'nin yine 1977'de yazdığı bir diğer piyesi olan *Yollara İz Düşür*'de ise bireyin topluma karşı yerine getirmesi gereken vazifeleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda Anar, *Adamın Adamı*, *Öten İlin Son Gecesi* ve *Garavelli* adlı piyeslerinde insanın manevi dünyasının derinlerine inmeye çalışarak bireyden topluma uzanan bir iç muhakeme yapmıştır. Yine toplum ve birey ilişkisi çerçevesinde piyesler yazan aydınlardan Nebi Hezri'nin ilk dramı, *Sen Yanmasan*, 1972'de kaleme alınmıştır. 1975'te *Eks-Seda* adlı piyesini yazan Hezri, İnsanın yaptığı kötülükler neticesinde duyduğu pişmanlığın erdem sayılabileceğini ve bu tutumun toplum nazarında kabul görmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ekrem Eylisli'nin 1978'de yazdığı *Guşu Uçan Budaglar* adlı piyesinde ise modern yaşamda meydana gelen problemler tasvir edilmiştir. Bu yazarların yanı sıra Maksut ve Rüstem İbrahimbeyov adlı kardeşler bazı araştırmacılar tarafından yeni edebi dönem içerisinde değerlendirilseler de Sedat Adıgüzel çalışmasında, bu kardeşlerin yeni edebi anlayışa tam anlamıyla ayak uyduramadıklarını ifade etmektedir. "Bu iki yazar, eserlerinde belli ölçüde yeni edebî anlayışın özelliklerini yansıtsalar bile bütün yönleriyle 1960 Nesri'ne dâhil edilemezler. İbrahimbeyov kardeşleri Yeni Nesir'den ayırır en temel özellikleri, çağdaş Sovyet insanı idealinden kopmamış olmalarıdır" (Adıgüzel, 2010, s. 23). Bu kardeşlerden Maksut İbrahimbeyov'un *Mezozoy Ehvalatı* adlı piyesi, 1976'da Umum İttifak yarışmasında birincilik almıştır. Bu piyes, Moskova Malıy Tiyatrosunda sahnelenmiştir. Yazarın ayrıca, *Bütün Yaşlıklara Göre Ölüm*, *Genç Kadın Üçün Kişi*, *Müdrük Sfinks Gülümseyir* ve Rusça yazmış olduğu *Gergedan Buynuzu* adlı piyesleri yalnızca Azerbaycan'da değil, Sovyetler Birliğinin egemenliği altındaki ve diğer birçok ülkede sahnelenmiştir (Memmedova, 2007, s. 20).

1980'lere gelindiğinde yeni edebi anlayış sürerken bir taraftan da tarihi konulara olan ilgi artarak devam etmiştir. İlyas Efendiyev'in *Hurşidbanu Netevan*, Nebi Hezri'nin *Mirza Şefi Vazeh*, Burla Hatun, Neriman Hasanzade'nin, *Bütün Şark Bilsin*, *Atabeyler*, Anar'ın *Sizi Deyib Gelmişem* adlı eserleri, tarihi konuların ele alındığı piyeslerdir. Tamamı sahnelenen bu piyeslerde, geçmişle olan bağlar, yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Anar, *Sizi Deyib Gelmişem* adlı piyesini, Celil Memmedguluzade'nin *Molla Nasreddin* dergisinin ilk sayısındaki ilk yazısından hareketle kaleme almıştır. Neriman Hasanzade *Atabeyler* adlı piyesinde ise Atabeyler döneminin siyasi liderlerini ve sanatçıları yeni bir perspektiften geçirerek tasvir etmiştir. Bu tür piyeslerle beraber çocuklara yönelik çalışmaların sayısında artış olduğu görülmektedir. Çocukların bu gibi piyeslerle hayal dünyalarını ve dünya görüşlerini zenginleştirmek yazarların temel hedefleri arasında yer almıştır.

Fotoğraf 9: “Sizi Deyib Gelmişem” Anar, (Rehimli, 2013, s. 142)

Fotoğraf 10: “Atabeyler” Neriman Hasanzade, (Rehimli, 2013, s. 154)

1980'lerde edebiyat ve sanatla beraber siyasi alanda da birtakım gelişmelerin meydana geldiği görülmektedir. Stalin'in ölümünün ardından iktidara gelen Kuruşçev ve Brejnev gibi idareciler, edebiyat, basın ve sanat hayatında kısmî özgürlükler yaşanmasını sağlamışlardır. Ayrıca, sanat ve edebiyata dair faaliyetlerin gelişerek devam ettiği 1980'li yıllarda Komünist Parti Genel Sekreterliğinde görevlendirilen Mihail Gorbaçov, büyük reform harekâtı olarak değerlendirilen perestroyka² ve glasnost³ politikalarını ilan etmiş ve daha önce yaşanan sıkıyönetimin aksine bu reformlar, siyasî ve ekonomik alanlarda belli bir seviyede etkili olmuş, diğer taraftan da Sovyet hâkimiyetindeki her bir millet kendi dilini, dinini, kültürünü vs. savunma hakkına sahip olmuştur. Gorbaçov'un yönetime gelmesiyle hâkim olan serbestlik, birçok aydının da yer aldığı teşkilatlanmaların meydana gelmesini ve bu aydınların bağımsızlık adına faaliyetler yapmalarını sağlamıştır (Süleymanlı, 2006, s. 243-249). Tüm bu gelişmeler neticesinde Azerbaycan topraklarında yaşayan insanlar arasında Sovyet hegemonyasından kurtularak özgür bir devlet olma düşüncesi belirmeye başlamıştır. "Azerbaycan halkının bağımsızlık isteği, 19-20 Ocak 1990 tarihinde Sovyet ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırılmışsa da, bağımsızlık hareketinin önüne geçilememiştir" (Mikail & Tazegül, 2012, s. 24). Yaşanan bu olaylar üzerine bağımsızlık hareketi büyük bir kitle tarafından destek görmüştür. Nihai olarak Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından 18 Ekim 1991'de bağımsızlık kararı alınmış ve 29 Aralık 1991'de yapılan halk oylamasıyla Azerbaycan'ın bağımsızlığı ilan edilmiştir (Süleymanlı, 2006, s. 279).

SONUÇ

Sovyet dönemi Azerbaycan tiyatrosu, Sovyetler Birliğinin Azerbaycan'da hâkimiyet kurmasıyla beraber, edebiyat ve sanatta etkin rol oynamaya başlayan sosyalist gerçekçilik edebi anlayışı üzerinden değerlendirildiğinde, 1920-1930 yılları arasında verilen eserlerin büyük bir kısmının amprik özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde neşredilen/sahnelenen tiyatro oyunlarının birçoğunun, Çarlık dönemi eserlerinden farklı olarak muhteva, konu ve kahraman özellikleri bakımından sosyalist gerçekçilik çerçevesinde şekillendiğini, Batı, Rus ve Türk edebiyatından birçok tiyatro eserinin tercümesine ve sahnelenmesine yönelik çalışmaların hız kazanarak devam ettiğini söylemek mümkündür.

1930'lu yıllara gelindiğinde, Sovyet hükümeti tarafından katı kuralların ve baskıların uygulandığı görülmektedir. 1932'de sosyalist gerçekçilik edebi anlayışının resmi olarak kabul edilmesinin ardından kaleme alınan eserlerin, konu, şekil vs. açısından yine bu anlayışa yönelik olduğunu, ayrıca, bu dönemde sosyalist gerçekçilik kuralları dışına çıkan yazarlar üzerinde çok daha ağır baskıların uygulandığını söylemek mümkündür. Böylelikle, parti tarafından yürütülen bu güdümlü edebiyat içerisinde yazarların bir kısmı isteyerek bir kısmı zorla eser vermeye devam etmiş ve verilen eserlerin büyük bir çoğunluğu, Sovyet ideolojisini yücelten eserler olmaktan öteye geçememişlerdir. Savaş yıllarında ise, Sovyet hükümetinin basın, edebiyat,

² Yeniden yapılanma.

³ Açıklık.

tiyatro ve dramaturji meselelerine dair aldığı kararlar, savaş sonrası Azerbaycan edebiyat ve tiyatro hayatında birtakım değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur. Ancak, bu değişiklikler sanat yaşamında keskin bir şekilde ortaya çıkmaması, savaştan sonra bir müddet durgunluk yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde savaş ve tarih konulu tiyatro oyunları ile öne çıkan yazarlar arasında İlyas Efendiyev, Memmed Said Ordubadi ve Samed Vurgun yer almaktadır. Savaşın sona ermesinin ve bilhassa Stalin'in ölümünün ardından meydana gelen kısmi özgür ortamdan istifade eden yazarlar, eserlerinde, toplum hayatında meydana gelen problemlere ve sosyalizmin aksak yönlerine yer vermeye başlamışlardır. Köy yaşamı, işçi faaliyetleri ve haklarına yönelik meseleler, eserlerde yer alan başlıca konular arasında yer almıştır. 1960'lardan sonra Sovyet dönemi Azerbaycan tiyatrosunda ise, konu, üslup ve kahraman özellikleri açısından birtakım değişikliklerin meydana geldiği tespit edilmiştir. Bahtiyar Vahapzade ve Anar gibi yazarlar İlyas Efendiyev'in Azerbaycan tiyatrosuna getirdiği yenilikleri takip ederek, eserlerinde insanı ele almış ve kahramanlarının karakter analizlerini yaparak onların iç dünyalarını okuyucu/seyirciye aktarmışlardır. 1960'larda tiyatro eserlerinde göze çarpan yenileşme, 1970'lerde de devam etmiş ve modern insanın güncel problemlerine yer veren eserlerin sayısı çoğalmaya başlamıştır.

1980'lerde, modern toplum ve modern insan yaşamına dair güncel problemlerin yer aldığı eserlerin yanı sıra tarihi konulara olan ilgi artmış ve böylece tarihi olayların farklı bir perspektiften yeniden değerlendirildiği çalışmalara yer verilmiştir. Bu bağlamda, hususi olarak 1960'lardan itibaren edebiyat ve sanatta meydana gelen konu, kahraman, üslup, şekil ve muhteva değişimleri ve yenilikleri, Azerbaycan'da 29 Aralık 1991'de bağımsızlık ilan edilene dek devam etmiştir. Bu bakımdan Sovyet dönemi Azerbaycan tiyatrosu bünyesinde yer alan tüm sanatçılar, Sovyetlerin Azerbaycan'da hâkimiyet kurmasından ve Azerbaycan cumhuriyetinin bağımsızlığını ilan edişine kadar edebiyat ve sanatta yenileşme çalışmalarını sürdürmeye çalışmış; Azerbaycan tiyatrosunun gelişmesi adına büyük bir mücadele vermişlerdir.

EXTENDED ABSTRACT

The chaos that ensued in political life immediately after the establishment of Soviet rule in Azerbaijan also changed the course of the world of art and literature and led to the emergence of new trends. Educational realism which was particularly influential in the Tsarist period along with romanticism, was replaced by critical realism and later, with Soviet influence, by socialist realism. However, until the first half of the 20th Century, the aforementioned literary movements were not clearly distinguished from each other and sustained their influence in literature and art in an interbedded manner until 1920.

Like literature and the press, theater, which developed in line with the political agenda of the Soviet government, began to be shaped around the socialist realism movement as foreseen by the dominant power. As of May 1920, while certain artists including Neriman Nerimanov immediately adopted socialism, Cafer Cabbarlı, the most important representative of socialism, did not break his silence.

With the establishment of Soviet rule, new trends began to emerge within the debate of old and new in political and literary life, and intellectuals such as Abdürrahim Bey Hakverdiyev, Necef Bey Vezirov, Celil Memmedguluzade, Cafer Cabbarlı, etc. played an active role in Azerbaijani press and literature in the Soviet period. The plays of these artists were regarded as examples of classical theater and these works led to the emergence of new genres such as children's theater.

It is observed that the intelligentsia, which was particularly active in the Azerbaijani press in the 1920s, were influential in theater as well. In this context, Cafer Cabbarlı, who was included in the writer staff of many journals such as *Molla Nasreddin*, which achieved great success in Azerbaijani press and literature in terms of interaction, reflected an image that was close to socialism as a dramatist, director and writer. So much so that Cabbarlı, who is regarded as the founder of socialist realism in Azerbaijan, engaged in activities towards the improvement of performing arts and strived to adapt theater to social life. The writer, who mainly aimed to reach a female audience within the society, frequently emphasized the role of education and reflected the female characters in his plays as gradually getting stronger. Although the majority of these female characters are uniform protagonists, each of them were portrayed as resilient and educated individuals. Additionally, similar to the form of criticism included in the works of Cafer Cabbarlı, stage actresses such as Ezize Hanım Yusifzade, Sona Hanım Yusifzade, Asiye Hanım Rzazade and Merziye Hanım Davudova, who engaged in activities related to theater in Baku, criticized the crooked aspects of old traditions that involved heavy sanctions over women in their performances and caused them to be questioned.

In the early 20th century, in addition to the aforementioned writers who produced works under the influence of socialism, it is notable that many groups of intellectuals who did not remain silent against social events produced works within the framework of romanticism. These intellectuals' desire for independence were reflected in their works and therefore, the desire for national independence spread from the intellectuals to the wide public. Artists such as Ali Bey Hüseyinzade, Elabbas Müznib, Samed Mansur, Mehmed Hadi, Abdulla Şaik, Abbas Sehhet, Abdullah Bey Divanbeyoğlu, Hüseyin Cavid, etc. succeeded in greatly influencing the public in terms of national consciousness. However, in this period, as was the case in all aspects of life due to the oppressive policies of the Soviet Union, romanticism and many other related movements began to weaken due to the limitations imposed in literature and art, and many intellectuals were forced to produce works as foreseen by the system. In this context, many scholars who produced high-quality works prior to the Soviet rule were forced to produce works in line with the rules specified by the supervisory board under the Proletarian Writers Union due to pressure by the Soviets.

Towards the end of the 1930s, a time when pressure and strict rules were imposed in all aspects of life including politics, social life, culture, literature and art, the Second World war emerged and war-themed works began to be produced contemporaneously. Works such as *Muhabbet* by Mirza İbrahimov, *İntikam* by Zeynal Halil, *Aslan Yatağı* by Muhammedhüseyin Tahmasıb, *Vefa* by Resul Rıza, *Yerin Kulağı*

Var by Mir Celal, İntizar by Hüseyin Mehdi and İlyas Efendiyev, and İnsan by Samed Vurgun are regarded as the most notable plays that dealt with war in this period. In this period, the impact of the war on the public and the staging of war-themed plays led to a further revival of national feelings. Additionally, the writers who produced literary works in the fields of theater, novel and poetry during the war years when publications such as newspapers and journals were more influential generally aimed to reach the public quicker by publishing their works in media organs and wanted to expand the sphere of influence of the themes they portrayed in their plays. The decisions related to the press and literature in the first five-year plan put into effect by the Moscow government in 26 August 1946 included theater and dramaturgy as well, and the Azerbaijani literature and theater life began to demonstrate various differences compared to the previous period. However, these differences were not immediately apparent in literature, and a period of stagnation took place following the war.

Following the death of Stalin in 1953, an environment of freedom emerged gradually and particularly writers such as İlyas Efendiyev insisted on portraying social injustices, victimizations and the defective aspects of socialism. Plays such as Göz Hekimi by İslam Seferli and Şirvan Gözeli by Enver Mehemedhanlı are works produced after the death of Stalin that voice social problems. Additionally, the theater works of writers such as Muhammed Hüseyin, Sabit Rehman, Maksut İbrahimov were staged in this period, as well. The works produced by these writers greatly contributed to the development of the comedy genre in Azerbaijani theater. After the 1960s, intellectuals such as Bahtiyar Vahapzade, Anar and Nebi Hezri guided the course of Azerbaijani theater. Contrary to earlier works produced within the framework of social realism, the works of these writers portrayed the inner world of protagonists and involved psychological analyses, initiating a new period in literature. In theater works such as Yağıştan Sonra by Bahtiyar Vahapzade and Adamın Adamı by Anar, problems related to individual and social life were discussed.

In the 1980s, in addition to literature and art, it is observed that a set of changes took place in the political sphere, as well. Administrators such as Khrushchev and Brezhnev, who rose to power following the death of Stalin, established partial freedoms in the fields of literature, press and art. Accordingly, each nation obtained the right to defend its own language, religion, culture, etc., and artists found the opportunity to produce more unique works compared to the period between 1930 and 1950 when strict rules were imposed. In this respect, all of the artists that were part of Soviet-era Azerbaijani theater carried out valuable practices for the development of Azerbaijani theater by striving towards sustaining the attempts towards renovation in literature and art from the establishment of the Soviet rule to the declaration of the independence of the Republic of Azerbaijan.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, S. (2007). *Azerbaycan edebiyatında 1960 nesri (Hikâye ve roman)*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Adıgüzel, S. (2010). *İlyas Efendiyev (Hayatı-eserleri-üslup özellikleri)*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Akpınar, Y. (1994). *Azerî edebiyatı araştırmaları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Aşırılı, A. (2009). *Azerbaycan matbuatı tarihi (1875-1920)*. Bakı: Elm ve Tehsil.
- Elişanoğlu, T. (1999). *Azerbaycan nesri sosyalizm çevresinde*. Bakı: Elm.
- Gasımlı, M. (2006). *Azerbaycan Türklerinin milli mücadele tarihi 1920-1945*. İstanbul: Kaktüs.
- Hasanov, B. (2011). *Azerbaycan'da din sovyetlerden bağımsızlığa hafıza dönüşümleri*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Kerimov, İ. (2008). *Azerbaycan teatr tarihi*. Bakı: Elm Neşriyyatı.
- Kolıkpınar, E. (2015). Mevlüt Süleymanlı'nın Değirmen hikâyesi üzerine edebiyat sosyolojisi açısından bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55 (2), 37-54. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/408953>.
- Memmedova, D. (2007). *Azerbaycan dramaturgiyası antologiyası*. Bakı: Şerg-Gerb.
- Mikail, E. H. & Alper T. (2012). *Türkiye ile Azerbaycan siyasi ve ekonomik ilişkileri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Rehimli, İ. (2013). *Azerbaycan devlet akademik milli dram teatri*. I. cilt, Bakı: Tehsil.
- Rehimli, İlham. (2013). *Azerbaycan devlet akademik milli dram teatri*. II. cilt, Bakı: Tehsil.
- Rehimli, İlham. (2013). *Azerbaycan devlet akademik milli dram teatri*. III. cilt, Bakı: Tehsil.
- Resulzade, M. E. (2018). *Bir Türk milliyetçisinin Stalin'le ihtilal hatıraları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Süleymanlı, E. (2006). *Milletleşme sürecinde Azerbaycan Türkleri*. İstanbul: Ötügen.
- Uygur, E. (2004) Azerbaycanlı şair ve yazar Cafer Cabbarlı. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi-Turkish Journal of Social*, (1), 9-33. Erişim adresi: http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/erdogan_uygur_cafer_cabbarli.pdf.
- Yusifov, Y.B. & Veliyev, T.T. (2009). *XX esr Azerbaycan tarihi*. Bakı: Tahsil.
- Tağızade, L. (2006). Sosyalist realizm: kökeni, oluşum süreci ve kavramı. *Modern Türklük ve Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 7-24. Erişim adresi: http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/III-4_Aralik2006/53_MTAD_4-3_LTagizade.pdf.